

ISSN: 3060-4613

MAKTABGACHA
VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston
Milliy Pedagogika
Universiteti

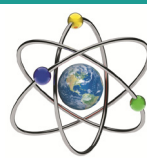
№10(2)
2026

- 13.00.00 Pedagogika fanlari
- 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
- 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
- 13.00.03 Maxsus pedagogika
- 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
- 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
- 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
- 13.00.07 Ta'limda menejment
- 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
- 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
- 07.00.00 Tarix fanlari
- 19.00.00 Psixologiya fanlari
- 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
- 02.00.00 Kimyo fanlari
- 03.00.00 Biologiya fanlari
- 09.00.00 Falsafa fanlari
- 10.00.00 Filologiya fanlari
- 11.00.00 Geografiya fanlari

M

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

*Elektron nashr. 268 sahifa,
9-oktyabr, 2026-yil.*

BOSH MUHARRIR:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ashurov Ramzidin Ramazonovich – Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Shoumarov G'.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirg'izboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Karimova E.G. – Sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Shermuhhammadov B.Sh. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qo'ldoshev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozog'iston)
Rejep O'zyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Cha – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Sh. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – “Yangi O'zbekiston” va “Pravda Vostoka” gazetalari tahririyati DM bosh muharriri, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jurnalist, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
G'afurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Shomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Raxmonova Z. A. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Nematov Sh.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Tillashayxova X.A. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Yuldasheva F.I. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Yuldasheva D.B. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Panjiyev M. A. – Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bo'limining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor o'g'li – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Muassis: “Tadbirkor va ishbilarmon” MChJ

Hamkorlarimiz: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ashurov Ramzidin Ramazonovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician

Shoumarov G'. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician

Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor

Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan

Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Shermuhhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor

Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)

Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)

Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)

Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)

Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)

Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)

Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor

Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor

Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the DM Editorial Office of the newspapers "Yangi O'zbekiston" and "Pravda Vostoka", Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor

Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)

Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor

Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service

Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor

Rakhmonova Z.A. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor

Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)

Tillashayxova X.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor

Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics

Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor

Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region

Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun

Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences

Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni chop etish uchun milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan:

Pedagogika fanlari bo'yicha: OAK Kengashi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:

- Ekspert kengashi (29.10.2024-y., №10)
- Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)

Psixologiya fanlari bo'yicha: Toshkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):

- Ekspert kengashi (25.05.2025-y., №10)
- Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali

26.09.2023-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№C-5669363** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA

Informatika ta'limida gamifikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari	10
Xalikov Akbar Tilovberdiyevich	
Terminologik kompetensiya bo'lajak shifokor kasbiy kompetentligining komponenti sifatida	14
Namazova Munavvar Oltibekovna	
Alisher Navoiy merosi asosida ota-onalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish	17
Rashidov Javohir Akram o'g'li	
Negotiating Communicative Power and Social Hierarchy in English and Uzbek Literary Discourse: A Comparative Pragmalinguistic Study	22
Nodirabegim Xonturaeva	
STEM yondashuvi asosida o'quvchilarda robototexnika ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-pedagogik jihatlarini	31
Nasimova Hikoyat Nosirovna	
O'quvchilarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari	37
Po'latova Barno Raximjon qizi	
Ingliz va o'zbek o'rta asrlar adabiyotining shakllanishi va taraqqiyot omillari: qiyosiy-tipologik tahlil	41
Atanazarova Shoxida Baxramovna	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy qadriyatlarni sel texnologiyasi asosida shakllantirishning metodik imkoniyatlari	47
Normurotova Aziza Karim qizi	
Tarjimonlik kompetensiyalarini rivojlantirish	52
Karayeva Karima Nabiyevna	
Ixtisoslik modullari asosida bo'lajak logopedlarning diagnostik-korreksion kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	57
Sarimsoqova Maftuna Obidjon qizi	
O'smir yoshdagi o'quvchilarda internet tobeligining psixologik omillari va uni bartaraf etish yo'llari	61
Toshpo'latova Nodira Xudjamurodovna	
Maktabgacha ta'lim yoshidagi giperaktiv bolalarga ta'lim berishning psixologik asoslari	65
Jumanova Nasiba Sherboyevna	
Kasbiy ta'limda "media va axborot savodxonligi" fanini o'qitishda o'quvchilarning loyihalash kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari	69
Shomirzayev Baxtiyor Nazarovich	
O'quvchilarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari	74
Po'latova Barno Raximjon qizi	
Blended-learning modeli asosida iqtisodiyot fanining o'quv samaradorligini oshirish va o'quv natijalarining sifatini baholash	78
Abdimurodova Luiza Abdimurod qizi	
Tpack modeli asosidagi mashqlar tizimi orqali talabalarning lingvokognitiv kompetensiyasini rivojlantirish ...	85
Allamuratov G'ofur Ashurovich	
Periphrasis as a Mechanism of Secondary Nomination in English And Uzbek: a Comparative Linguo-Semantic Study	90
Fazilov Odil	
Fizika ta'limida STEAM yondashuvi asosida barqaror rivojlanish kompetensiyalarini shakllantirish	97
Omonova Sitara Zafar qizi	
Raqamli ta'lim muhitida generativ sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish orqali pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	102
Rizayeva Sanobar Davlataliyevna	

Oliy ta'lim professor-o'qituvchilarining kasbiy rivojlanish sinergetik ekotizimini adaptiv transformatsiyalash mexanizmlari.....	108
Supiyeva Buxolida Abduvaliyevna	
Rahbar kadrlarning boshqaruv kompetensiyalarini baholashda psixologik-intellektual o'yin texnologiyalaridan foydalanish	113
To'raxo'jayeva Ra'no Rustam qizi	
Matn bilan ishlashning zamonaviy texnologiyalari (10-sinf ona tili darslari misolida)	118
Xamroyeva Dilnoza Jahongir qizi	
Развитие познавательной активности учащихся 6 классов госпитальной школы в процессе самостоятельной работы по ботанике с использованием ИКТ	124
Баходирова Камола Комиловна, Хошимова Гулзода Ойбековна, Рустамова Нозима Фазлиддиновна	
Развитие медиаменталитета студентов в условиях интеграции искусственного интеллекта и витатенных образовательных технологий: модель, методы и критерии оценки.....	130
Рустамова Нодира Рустамовна	
O'quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini rivojlantirishda tafakkur operatsiyalarining o'rni	137
Eshmonov Moxirjon Baxtiyor o'g'li	
Yosh bokschilarni tezlik reaksiya dinamikasini rivojlantirish mexanizmlari	140
Malikzoda Abdulatif Abdubannon o'g'li	
Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning ijtimoiy moslashuvini shakllantirishda pedagog-tarbiyachining roli	148
Rahmonqulova Xolida Bosimovna	
10–12 yoshli futbolchilarda aerobik chidamlilikni rivojlantirishda maxsus suzish mashqlari kompleksining ilmiy-metodik asoslari	152
Akromov Shoxrux Jamshid o'g'li	
Fikr tarbiyasiga oid nazariy yondashuvlar, konsepsiyalar va metodologik mexanizmlar	159
Ismoilova Gulrux Ulug'bekovna	
Milliy identiklikning nazariy-konseptual asoslari va jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-falsafiy ahamiyati	163
Salimov Doniyor Musurmonovich	
Authentic Materials in Preschool English Teaching	169
Eshboeva Durdona Alisher qizi	
Elektron o'quv adabiyotlarni yaratish metodikasi.....	174
Adasheva Mavludaxon Umataliyevna	
Axborot-ta'lim resurslaridan foydalanishning zamonaviy metod va yondashuvlari: "resurs - metod - natija" modeli.....	180
Alijonova Shahnozaxon Kozimjon qizi, Hojiyeva Zulfiya O'ktamovna	
Ko'rishda nuqsoni bor shaxslar ijtimoiy integratsiyasining shaxsiylik omillari.....	184
Tohirova Mohigul Umir qizi	
Oliy ta'limda moslashuvchan ta'lim shakllari sharoitida kompetensiyaga asoslangan o'qitish metodikasini raqamli transformatsiya qilish modeli	190
Xojimurodova Muxlisa Fayzulla qizi	
Tayyorlov guruhidagi bolalarning atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatini shakllantirishning innovatsion texnologiyalari	195
Sirojiddinova Nilufar Qodirali qizi	
Bo'laklab integrallash formulasini muammoli ta'lim usulida o'rgatish metodikasi	200
Zaxriddinova Shaxlo Zahiriddin qizi, Arabova Jasmina Oybek qizi	
Maktab matematika kursida trigonometriyani o'qitishda vizuallashtirish va raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy-metodik asoslari.....	205
Turg'unpo'latova Shahnoza Sarvarjon qizi, Adashev Jobir Kadirovich	
Internetdan samarali foydalanishga doir lokus nazoratni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillari	211
Abduraimova Farida Ilhomovna	
Neyropedagogik texnologiyalar asosida o'quvchilarning o'quv-bilish qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	215
Abdixodirova Go'zal Erali qizi	

Dual ta'lim asosida bo'lajak maktabgacha ta'lim mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmi: tarkibiy qismlar va baholash mezonlari.....	220
Akmalova Mohinur Zafar qizi	
Fanlararo integratsiya vositasida bo'lajak maktabgacha ta'lim mutaxassislarining kreativ-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish.....	224
Asqarova Fayoz Jasur qizi	
Ingliz tilini o'qitishda yozish ko'nikmalarini rivojlantirishning sun'iy intellekt imkoniyatlari asosidagi metodik yondashuvlari.....	228
Axmedova Sarvinov Hikmatovna	
O'smir yoshidagi qizlarning xulqi og'ishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar.....	232
Erkinjonova Raximaxon Baxtiyor qizi	
Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari.....	237
Jabborova Ro'za O'rinbayevna	
Ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish.....	244
Mahamatnabiyeva Barno Abduqodir qizi	
O'zbekistonda sog'lom turmush tarzini ta'minlovchi ustuvor yo'nalishlar	250
Sadikova Asila Baxtiyor qizi	
Koxlear implantli bolalarni inklyuziv ta'lim muhitiga moslashtirishning pedagogik shart-sharoitlari va metodikasi	255
Najimova Muxabbat Teshaboyevna	
12–14 yoshli futbolchilarning jismoniy va psixologik holatini rivojlantirishda musobaqaoldi emotsional tayyorgarlikning ahamiyati.....	259
Nazarov Rustam Nurali o'g'li	
Darslarni tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish.....	263
Shamsiyeva Inobat Qosimjonovna	

KO'RISHDA NUQSONI BOR SHAXSLAR IJTIMOY INTEGRATSIYASINING SHAXSIYLIK OMILLARI

Tohirova Mohigul Umir qizi

Samarqand davlat universiteti

Amaliy psixologiya kafedrası dotsenti,

psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga integratsiyalashuvining psixologik hamda ijtimoiy omillari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy integratsiya tushunchasining mazmuni, uning ijtimoiy-psixologik moslashuv bilan o'zaro munosabati hamda ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning jamiyatdagi ishtirokini belgilovchi omillar nazariy va empirik jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot metodologik asosini gumanistik paradigma, shaxs va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siriga asoslangan yondashuv tashkil etadi. Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi obyektiv hamda subyektiv mezonlar asosida baholanishi, bunda ijtimoiy-maishiy va fazoviy orientatsiya, tiflotexnikadan foydalanish, muloqot, ijtimoiy faollik, kasbiy faoliyat, ta'lim, oilaviy va shaxslararo munosabatlar, hissiy holat hamda hayotdan qoniqish kabi ko'rsatkichlarning ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: ko'rishda nuqsoni bor shaxslar, ijtimoiy integratsiya, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy adaptatsiya, tiflopsixologiya, shaxsiylik omillari, ijtimoiy-psixologik moslashuv, gumanistik paradigma, ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash.

Abstract: This article analyzes the psychological and social factors influencing the social adaptation and integration of individuals with visual impairments into society. The study theoretically and empirically examines the meaning of the concept of social integration, its correlation with socio-psychological adaptation, and the factors determining the social participation of visually impaired individuals. The methodological foundation of the study is based on the humanistic paradigm and an approach centered on the interaction between the individual and the social environment. It substantiates that the social adaptation and integration of persons with visual impairments should be evaluated using both objective and subjective criteria, emphasizing the importance of indicators such as daily living and spatial orientation skills, the use of assistive technology for the blind (typhlotechnology), communication, social engagement, professional activity, education, family and interpersonal relationships, emotional well-being, and life satisfaction.

Key words: individuals with visual impairments, social integration, social adjustment, social adaptation, typhlopsychology, personality factors, socio-psychological adjustment, humanistic paradigm, social environment, interpersonal relationships, social support.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические и социальные факторы социальной адаптации и интеграции в общество лиц с нарушениями зрения. В исследовании с теоретической и эмпирической точек зрения рассматриваются сущность понятия "социальная интеграция", его взаимосвязь с социально-психологической адаптацией, а также факторы, определяющие участие лиц с нарушениями зрения в жизни общества. Методологическую основу исследования составляют гуманистическая парадигма и подход, основанный на взаимодействии личности и социальной среды. Обосновывается, что социальная адаптация и интеграция лиц с нарушениями зрения оцениваются на основе объективных и субъективных критериев, где ключевую роль играют такие показатели, как социально-бытовая и пространственная ориентировка, использование тифлотехники, общение, социальная активность, профессиональная деятельность, образование, семейные и межличностные отношения, эмоциональное состояние, а также удовлетворённость жизнью.

Ключевые слова: лица с нарушениями зрения, социальная интеграция, социальное приспособление, социальная адаптация, тифлопсихология, личностные факторы, социально-психологическая адаптация, гуманистическая парадигма, социальная среда, межличностные отношения, социальная поддержка.

KIRISH

Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning zamonaviy jamiyatga moslashishi va integratsiyasini o'rganish murakkab xarakterga ega bo'lib, kross-dissiplinar, psixokorrelyatsion va omilli tahlil orqali amalga oshiriladigan tadqiqotlarni o'z ichiga oladi ^[1, 3]. Ko'plab olib borilgan tadqiqotlar kontent-tahliliga ko'ra, mavzu doirasidagi

ishlarning deyarli barchasida kross-madaniy va kross-dissiplinar yondashuv yetishmasligining guvohi bo'lish mumkin. Bu esa mavzu doirasida adekvat xulosalar chiqarishga mone'lik qiladi.

“Ijtimoiylashuv” tushunchasi ma’no jihatdan yaqin bo’lgan ikki xil tushuncha bilan bog’liq: “tarbiya” va “moslashuv”. Ijtimoiylashuv tarbiya jarayonidan ancha kengroqdir, chunki uning ma’no-mazmunida har doim ham qolipga solib bo’lmaydigan, har doim ham shaxs tomonidan anglanmaydigan holatlar ham mavjud bo’ladi. Moslashuv esa ijtimoiylashuvning bir tarkibiy qismi, uning mexanizmi sifatida qaralishi mumkin^[4, 5]. Ijtimoiy-psixologik moslashuv, ya’ni shaxsning ijtimoiy munosabatlarga ko’nikishi va moslashishi orqali orttirgan tajribasi umumiy ijtimoiylashuvning bir ko’rinishidir.

“Ijtimoiy adaptatsiya” tushunchasi tadqiqotlarda turli ma’nolarda qo’llanadi: insonni mavjud ijtimoiy munosabatlar, inson yashaydigan va harakat qiladigan jamiyat me’yorlari, namunalari, an’analarga moslashish jarayoni; shaxslar va jamoalarni (ijtimoiy guruhlar va qatlamlar, millatlar, mehnat jamoalari, oilalar), shuningdek, havaskor jamoalar va harakatlarni ijtimoiy hayotning o’zgaruvchan sharoitlari, shakllari, usullari, shaxsiy va ijtimoiy ehtiyoj, motivlarga muvofiq ijtimoiy muhitni o’zgartirishga moslashtirish va odatlantirish; shaxsning ijtimoiy norma va munosabatlar tizimiga ijtimoiy integratsiyasi sifatida qaraladi^[6].

Tadqiqotlarda ijtimoiy tarbiya va moslashuv jarayoni mohiyatini tushunishning muhim va keng muhokama qilinadigan masalalaridan biri bu bir-biri bilan chambarchas bog’liq deb hisoblanadigan, shaxs va ijtimoiy munosabatlar o’rtasidagi o’zaro ta’sirning yagona jarayonini aks ettiradigan “adaptatsiya” va “ijtimoiylashuv” tushunchalari o’rtasidagi munosabatlar masalasidir^[4, 6]. Shunday qilib, bir guruh mualliflar adaptatsiyani shaxs ijtimoiylashuvi bosqichlaridan biri deb hisoblaydilar. Boshqa guruh olimlar esa ijtimoiylashuvni “insonni inson-parvarlashtirishning ko’p qirrali jarayoni, shu jumladan, biologik shartlar va shaxsning ijtimoiy muhitga kirishi” deb hisoblaydi, mos ravishda adaptatsiya ijtimoiylashuvning tarkibiy qismi sifatida tushuniladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ko’rishda jiddiy nuqsoni bo’lgan shaxslar ijtimoiylashuvi korreksion psixologiya hamda tiflopsixologiyada kompensatsiya nazariyasi va ijtimoiy rehabilitatsiya doirasida Y. D. Ageyev, I. P. Volkova, V. P. Gudonis, Y. G. Demyanov, A. G. Litvak, V. M. Sorokin, T. S. Shalagina, N. D. Drizgo, Z. G. Yermolovich, V. Z. Kantor, L. N. Silkin, V. I. Cheranev, I. M. Yazvina, N. Z. Abidova, K. Mamedov, D. Nurkeldieva, L. Nurmuhamedova, P. Po’latova kabi olimlar tomonidan o’rganilgan. Shu bilan birga, psixologik bilimlarning turli sohalarida ijtimoiylashuv fenomenini o’rganishda ishlab chiqilgan asosiy konseptual qoidalar ko’rishda nuqsoni bor shaxslar moslashuvining umumiy va o’ziga xos muammolarini ochish uchun nazariy hamda uslubiy ko’makchi sifatida qarashga asoslar yetarli^[7, 9].

I. A. Miloslavova fikricha, ijtimoiy adaptatsiya bu - takrorlanadigan vaziyatlarni standartlashtirish orqali shaxsni (guruhni) ijtimoiy muhitning turli elementlarida faol ishtirok etishiga imkon beradigan ijtimoiylashuv mexanizmlaridan biri, bu uni dinamik ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli ishlashiga imkon beradi. U moslashuvning konformal va nokonformal turlarini ajratib ko’rsatadi. Birinchi holda, xulq-atvorni qayta qurish va yangi muhitda shaxsiy tuzilmani qayta tashkil etish muammosiz, ikkinchisida esa sezilarli qiyinchiliklar, asabiy energiya sarflari sodir bo’ladi.

D. A. Andreyeva moslashuv va ijtimoiylashuvni shaxs hamda jamiyat o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning yagona jarayoni deb hisoblaydi. Adaptatsiya, muallif fikriga ko’ra, insonning o’zi uchun yangi subyekt faoliyatiga moslashishi, ijtimoiylashuv sharti bo’lib, shaxsni shakllantirish jarayoni sifatida tushuniladi.

D. A. Andreyevaning adaptatsiya haqidagi fikrlariga qarama-qarshi nuqtayi nazarni O. I. Zotova va I. K. Krajeva qarashlarida ko’rishimiz mumkin, ular ijtimoiylashuvni shaxsning jamiyatda va ma’lum bir jamoada moslashishi uchun zarur shart deb bilishadi. Shu bilan birga, tadqiqot moslashuv jarayonining mohiyatini o’zaro ta’sir qiluvchi tomonlar – shaxs va ijtimoiy muhit birligining ifodasi sifatida tushunishni rivojlantiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhitni ham, atrof-dagi dunyoni bilish va atrof-muhit bilan o’zaro munosabat tamoyillari, usullarini ishlab chiqishga qaratilgan shaxs faoliyati ham birlik asosi sifatida qaraladi. Ushbu jarayonda, bir tomondan, atrof-muhit talablarini qondirish uchun zarur bo’lgan fiziologik va ijtimoiy funksiyalar o’zgarishi, boshqa tomondan, atrof-muhit organizm talablarini qondirish uchun o’zgarishi ta’kidlanadi.

Y. Shchepanskiy inson moslashishini atrof-muhitning faol rivojlanishi, uning o’zgarishi va muvaffaqiyatli faoliyat uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga asoslangan adaptiv reaksiyalar to’plami deb biladi. Moslashuvni ichki, o’ziga xos elementar ustanovkalarga tayangan harakatga keltiruvchi kuch sifatida faoliyat inson xatti-harakatlarining moslashuvchan, maqsadga yo’naltirilgan motiv shakllarini tahlil qilishda ko’rib chiqiladi. Faoliyat toifasi moslashish turlari va moslashuvchanlik mezonlarini tasniflash uchun asos sifatida ishlatiladi. Shuningdek, u psevd-moslashuvni ko’rib chiqadi, bunda shaxs yangi muhitda qanday harakat qilishi kerakligini biladi, lekin ichki emotsional intellekt doirasida ma’lum bir muhitning qiymat tizimini qabul qilmaydi; to’liq moslashish yoki “assimilyatsiya” - bu moslashuv turi, bu yerda shaxs yangi muhitga kirib, o’zini tutish uslublaridan butunlay voz kechadi va uning qiymat tizimini qabul qiladi, degan g’oyani ilgari suradi.

AQShda nogironligi mavjud bolali oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimi yaxshi rivojlangan. Amerikalik mutaxassislar sohalar bo'yicha ijtimoiy ko'mak va oilalar o'rtasida ko'prik vazifasini bajarishlari bilan bir qatorda, oilalarga zarur bo'lgan birinchi galdagi ehtiyojlarni qondirishga o'qitiladi. Amerikalik oilashunos psixolog Lillian Katz bolani idrok etishdagi yetti xususiyatni aynan oila bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi^[10]. Jumladan, uning fikriga ko'ra, ota-onalar o'qituvchilarga nisbatan o'z farzandlari nutqini ko'proq tinglash va kuzatish imkoniga egalar. Gap shundaki, ular jarayonni xolis baholay olishlari lozim. Ota-onalar va mutaxassislarning maqsadlari lozim yo'nalishga qaratilishi shuning uchun ham nihoyatda ahamiyatli.

A. A. Rean adaptiv xatti-harakatlar turlarini "faol-passiv" mezoniga emas, balki inson faoliyati vektoriga, uni "tashqariga" yoki "ichkariga" yo'nalishiga qarab ajratadi. Shunga ko'ra, faollik vektorining "tashqi" yo'nalishi adaptatsiya jarayonining turini belgilaydi, bu shaxsning atrof-muhitga faol ta'siri, uning rivojlanishi va o'ziga moslashishi bilan tavsiflanadi. Faollik vektorining "ichkariga" yo'nalishi o'z shaxsiyatining faol o'zgarishi, o'z ijtimoiy munosabatlari va odatiy xulq-atvor stereotiplarini tuzatish bilan tavsiflanadi^[5].

M. Jumayevning ta'kidicha, Amerikada individual ta'lim sifatli tashkillashtirilishining alohida xususiyati shundaki, jamoat tashkilotlari hamda ta'lim o'qituvchilari doimiy tarzda ota-onalar uchun o'quv kurslari hamda seminarlarni tashkil etib boradilar. Ota-ona jamoatchiliklari ham har bir kesimda (maktab, mahalla, universitet) shakllantirilgan. Ota-onalar uyushmasining faolligi, har yili turli xil xayriya tadbirlarini o'tkazib, oilalarni uyushtirishi amerikacha tizimni ishlovchi mexanizmidir.

N. Akbarova va F. Soliyevlarning moslashuv hodisasini o'rganishdagi tavsiflangan yondashuvlari - gomeostatik, murakkab, tizimli-nazariy va uslubiy asoslar bo'lib, ko'rish qobiliyatida jiddiy muammolari bo'lgan odamlarning moslashish muammolarini o'rganadi. Dastlab, tiflopsixologiyada tadqiqotchilarga chuqur vizual patologiyasi bo'lgan odam atrofdagi dunyoga moslashishining fiziologik jihatlarini o'rganishga alohida e'tibor beriladi. Jamiyat imkoniyati cheklanganlar uchun qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishda muhim rol o'ynaydi. Jamiyatdagi tashkilotlar, muassasalar va ijtimoiy guruhlar imkoniyati cheklanganlarga yordam berishda faol ishtirok etishlari kerak. Jamiyatning qo'llab-quvvatlashi shaxsning ijtimoiy integratsiyasi va to'laqonli hayot kechirishini ta'minlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ijtimoiy integratsiya ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy-psixologik moslashuviga asoslanadi, lekin unga kiritilmaydi. Bu sifat jihatidan boshqacha ijtimoiy-psixologik ta'limni ifodalaydi. Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasi muammolarini o'rganishning asosiy paradigmalarini nazariy va uslubiy tahlil qilish asnosida biz empirik tadqiqotlarning o'ziga xos modelini ishlab chiqdik.

Ushbu modelga ko'ra, ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy integratsiyasiga faqat ko'rishda nuqsoni bor shaxslar va jamiyat o'rtasidagi muloqot orqali erishish mumkin. Ko'zi ojizlar jamiyatiga integratsiya ko'zi ojiz va ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning jamiyatning boshqa a'zolari bilan muloqoti sifatida tavsiflanadi va bir tomondan, ko'rishda nuqsoni bor shaxslar shaxsiyatining moslashuvi va integratsiya salohiyati, boshqa tomondan, sog'lom odamlarning shaxsiy bag'rikenglik salohiyati bilan vositachilik qiladi. Shunga ko'ra, ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning empirik darajadagi ijtimoiy integratsiyasini ularning ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik darajasini tashxislash, shuningdek, imkoniyati cheklanganlarni jamiyatga kiritishning tegishli mezonlarini aks ettiruvchi obyektiv va subyektiv ko'rsatkichlar tizimi orqali aniqlash mumkin.

Shunday qilib, ijtimoiy integratsiyaning obyektiv mezonlari quyidagi ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi. Ijtimoiy moslashuvchanlik ijtimoiy va maishiy moslashuvning rivojlanish darajasini, fazoviy va maishiy yo'nalishni, tiflotexnikani bilish, oilada muloqot qilish, begonalar bilan muloqot qilish, tashqi ko'rinishini kuzatish qobiliyati, o'zini o'zi qabul qilish, hissiy muvozanatni ekspert baholash, shuningdek, Rojers-Daymondning SPA metodikasi shkalasi orqali aniqlanadi^[11, 12, 13]. Ijtimoiy-madaniy muhitga qo'shilish ijtimoiy faoliyatni, ma'lumotlarning mavjudligini va bo'sh vaqtni o'tkazish xususiyatini ekspert baholari bilan belgilanadi.

Ijtimoiy yetuklik, farovonlik, o'zaro munosabatlar holatining obyektiv ko'rsatkichlari (turli nomuvofiqliklarning mavjudligi yoki yo'qligi), mehnat faoliyati, ish tajribasi, kasbiy faoliyatdagi munosabatlar tabiati, ta'lim darajasi, do'stlar, oila va bolalar, sevimli mashg'ulotlar bilan o'lchanadi. Ushbu ko'rsatkichlar tadqiqotda anketa ma'lumotlari ("Ko'zi ojizlarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi" so'rovnomasi) va ekspert baholari yordamida o'lchanadi.

Integratsiyaning subyektiv mezonlari tadqiqotlarda samarali foydalanilgan psixologik tashxis usullari (anketalar) va anketa ("Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi" so'rovnomasi) asosida olingan ko'rsatkichlar to'plami orqali aniqlandi. Shunday qilib, moslashuvchanlikni vaqt, fazoviy va doimiy ehtiyojlar yo'nalishi darajasi orqali o'z-o'zini baholash, shaxslararo munosabatlardan qoniqish, hissiy ko'rinishlarni, o'z-o'zini baholash, qo'rquvning mavjudligi yoki mavjud emasligi L.V. Kulikovning ustun holat

metodikasi shkalasi orqali aniqlangan. Jamiyatga qo'shilishga qaratilgan shaxsiy va ijtimoiy faoliyatni o'z-o'zini baholash muloqotning intensivligi, ko'ruvchilar va begonalar bilan muloqot qilish tabiati, ijtimoiy qo'rquvning mavjudligi yoki mavjud emasligi ("Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi" so'rovnomasi) ko'rsatkichlari orqali aniqlanadi.

Integratsiya darajasidan qoniqishni o'z-o'zini baholashda L.I. Vassermannning ijtimoiy umidsizlik metodikasi asosida ishlab chiqilgan mualliflik so'rovnomasi, moliyaviy ahvol va ishdan qoniqish ko'rsatkichlari, oilaviy munosabatlar, odamlarning diniy jamoasiga kiritilgan imonli sifatida o'zini o'zi aniqlash ("Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi" so'rovnomasi) usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

"Jamiyatdagi kamchilik va ko'pchilik o'zaro ijtimoiy moslashuv jarayonining o'ziga xos modeli" ko'rish qobiliyati cheklangan va ko'rishda nuqsoni bor kishilarning ijtimoiy-psixologik, individual-psixologik xususiyatlari, ijtimoiylashuvi, psixologik moslashuvi va integratsiyalashuvining namoyon bo'lishi hamda adaptatsiya jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish subyektlarining obyektiv munosabatlari va shaxsiylik omillarining turli jabhalari to'g'risidagi obyektiv va subyektiv ma'lumotlar: individual - tipologik xususiyatlar, shaxsiylik omillari va xususiyatlari, o'zaro munosabatlar, ustanovkalar, anglangan va anglanmagan motivlar, an'analar, qadriyatlar va boshqalar, shaxsning psixosemantik sohasi jihatlari; o'zi, atrof-dagi odamlar, jamiyat - inson - inson - tabiat - inson munosabatlari va umuman, atrof-muhitga munosabat ma'lumotlarini olish bilan bog'liq.

Metodikalar tabiatan murakkab bo'lganligi sababli, ba'zi hollarda bir xil metodika doirasida turli ko'rsatkichlar ko'rish qobiliyati zaif odamlarning moslashuvchanligi va integratsiyasini o'lchaydi. Shunga qaramay, qo'llanilgan metodikalar ko'zi ojiz va ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning moslashuvchanligi va ularning ijtimoiy munosabatlardagi ishtirokini ko'rsatadigan ikkita miqdoriy ko'rsatkichni olish imkonini beradi. Diagnostika usullariga muvofiq, moslashuvchanlik va integratsiya ko'rsatkichlari ro'yxati 1- va 2-jadvallarda keltirilgan (1-jadval).

1-jadval: Ko'zi ojizlarning ijtimoiy moslashuvi ko'rsatkichlari

Yo'nalish	Ko'rsatkichlar / Shkalalar	Metodika
Moslashuvchanlikning subyektiv ko'rsatkichlari	Ijtimoiy va maishiy oriyentatsiya, fazoviy oriyentatsiya, ijtimoiy hamda ichki qo'rquvlar, ko'zi ojizlar va notanishlar bilan muloqot diskomforti/qo'rquvi, ichki dunyo muammolari, hissiy ko'rinishlar intensivligi (ijobiy, salbiy, astenik hissiyotlar).	"Ko'zi ojizlarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi" mualliflik so'rovnomasi
	Farovonlikni o'z-o'zini baholash: faoliyat, quvnoqlik, ohang, bo'shashmaslik, tinchlik, barqarorlik, hayotdan qoniqish, o'z-o'zini tasvirlash.	L.V. Kulikova (DH) metodikasi
Moslashuvchanlikning obyektiv ko'rsatkichlari	Ijtimoiy va maishiy moslashuvchanlik, fazoviy oriyentatsiya, tiflotexnikaga egalik, tashqi ko'rinish, o'zini qabul qilish.	Ko'zi ojizlar moslashuvi va integratsiyasi darajasini ekspert baholash xaritasi
	Moslashuvchanlik, mos kelmaslik, yolg'on, o'zini qabul qilish / rad etish, boshqalarni qabul qilish / qilmaslik, hissiy qulaylik / noqulaylik, ichki / tashqi nazorat, ustunlik, bayonot, eskapizm.	K. Rojers, R. Daymondning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyani aniqlash metodikasi

2-jadval: Ko'zi ojizlarning ijtimoiy integratsiyasi ko'rsatkichlari

Integratsiya yo'nalishi	Ko'rsatkichlar / Shkalalar	Metodika
Integratsiyaning obyektiv ko'rsatkichlari	Axborotga kirish, bo'sh vaqt, kasbiy faoliyat muvaffaqiyati, ijtimoiy faollik, yaqinlar va notanishlar bilan muloqot, ta'limdan qoniqish.	Ko'zi ojizlar moslashuvi va integratsiyasi darajasini ekspert baholash xaritasi
	Hamkasblar, ma'muriyat, ish, mehnat sharoitlari, jamiyatdagi mavqe, moliyaviy ahvol, uy-joy, er-xotinlik, bolalar, ota-onalar, mamlakatdagi vaziyat, do'stlar, xizmat ko'rsatish, tibbiyot, bo'sh vaqt, ta'til, ish tanlash va turmush tarzidan qoniqish hamda ijtimoiy umidsizlikning umumiy darajasi.	L.I. Vassermannning ijtimoiy umidsizlik darajasini aniqlash metodikasi

Subyektiv ko'rsatkichlar	Moliyaviy ahvol, mehnat sharoiti, ish mazmuni, jamoadagi munosabatlar, do'stlar va xobbinning mavjudligi, aloqa chastotasini baholash, oilaviy, intim-shaxsiy, bolalar va ota-onalar bilan munosabatlar, o'zini imonli sifatida identifikatsiyalash.	"Ko'zi ojizlarni ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi" mualliflik so'rovnoma
	Ishning ahamiyati, ishga joylashish imkoniyati, kayfiyat, to'lov, o'z-o'zini takomillashtirish, qobiliyat, mehnatni tashkil etish, xodimlar va ma'muriyat bilan aloqalar, ishdan qoniqishning umumiy ko'rsatkichi.	"Ko'zi ojizlarni mehnatdan qoniqqanligi" mualliflik anketasi

Ma'lumotlarni qayta ishlash usullari. Tadqiqotda ma'lumotlarni qayta ishlash uchun sifat va miqdoriy usullar (tarkibni tahlil qilish) hamda Styudent t-mezoni qo'llanildi [14].

Jamiyatni, atrof-muhitni imkoniyati cheklanganlar uchun ochiqdagi nuqtayi nazaridan o'zgartirish, shuningdek, bunday kishilarning ijtimoiy mavqeyini oshirish ijtimoiy ahamiyatga ega muammo sifatida qaralmaydi. Imkoniyati cheklanganlarning moslashuvi asosan tashqi mezon - shaxsning haqiqiy xulq-atvorining jamiyat nuqtayi nazariga, atrof-muhit talablariga, jamiyatda qabul qilingan qoidalar va me'yoriy xatti-harakatlar mezonlariga muvofiqdigi bilan belgilanadi. Ushbu yondashuv doirasida ijtimoiy moslashuv - bu shaxsning obyektiv va ijtimoiy muhit bilan gomeostatik muvozanati, imkoniyati cheklanganlarning "me'yor" kishilar jamiyatida hayotga moslashishini nazarda tutadi. Shuningdek, aytish mumkinki, emotsional intellektni ijtimoiy-psixologik moslashuvning bir omili sifatida qarash mantiqqa muvofiq bo'ladi.

Imkoniyati cheklanganlarning jamiyatga integratsiyasi ularning jamiyatga moslashishi, shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi muvozanatga erishish, ularning o'z-o'ziga xizmat qilish qobiliyati, maxsus tayyorgarlik, maxsus sharoitlarda mumkin bo'lgan ishlardan iborat bo'lgan moslashuv bilan tenglashtiriladi [2, 3]. Integratsiya asosan ijtimoiy siyosat orqali amalga oshiriladi, chunki qulayliklar va imtiyozlar tizimi orqali minimal qulay turmush darajasi ta'minlanadi. Integratsiyaning asosiy vositasi yordamchi texnologiyalar deb atalib, imkoniyati cheklanganlarga ijtimoiy me'yorga yaqinlashish, o'zlarini "boshqalar kabi" his qilish imkonini beruvchi vositalar tushuniladi [7, 8]. Bu turli xil texnik vositalardan (tiflotexnika, aravachalar, eshitish asboblari va boshqalar) foydalanish, nuqsonni hisobga olgan holda o'qitishning maxsus usullari va shakllarini ishlab chiqish, ish joylarini jihozlash, ma'lum mutaxassisliklar bo'yicha kasb-hunar ta'limi va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Imkoniyati cheklanganlarning hayot sifati, albatta, yaxshilanmoqda. Biroq ularni me'yordan chetga chiqish sifatida tushunishga asoslangan ushbu paradigma doirasidagi rehabilitatsiya choralari ayrim hollarda imkoniyati cheklanganlarning alohida ijtimoiy muhitlarda shakllanishiga, ularning jamiyat bilan o'zaro aloqalari cheklanishiga olib kelishi mumkin [15]. Bunday yondashuv sharoitida jamiyatga to'laonli integratsiyalashuv imkoniyatlari cheklanishi, ularning keng ijtimoiy munosabatlardagi ishtiroki, teng huquqli shaxs sifatida e'tirof etilishi hamda jamiyatda munosib o'rin egallashi bilan bog'liq qo'shimcha qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Nazariy va empirik tahlillar natijasiga ko'ra, imkoniyati cheklanganlikning shaxs sifatida shakllanishga ta'sir etadigan quyidagi omillarini farqlash mumkin:

1. Imkoniyati cheklangan shaxsning atrof-muhitga emotsional reaksiyasi va o'zini real rolda qabul qilishi;
2. Shaxsning psixologik xususiyatlari;
3. Shaxsning kichik va katta guruhlardagi shaxslararo munosabatlari;
4. Shaxsning men-sen-biz munosabatlari borasidagi tasavvurlari, oiladagi o'zaro munosabatlarning shaxsiy tajribasi;
5. Shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy maqomi, ijtimoiy g'amxo'rlik, qo'llab-quvvatlash;
6. Imkoniyati cheklanganlik davrining ibtidosida shaxs obrazi, shaxslararo kommunikatsiyaning o'rnatilishi.

Imkoniyati cheklanganlarning ijtimoiy adaptatsiyasi va integratsiyasi uchun, avvalo, shaxsning o'zi subyekt sifatida mas'ul bo'lsa-da, ijtimoiy muhitning obyekt sifatida ta'sir etuvchi asosiy omil ekanligini inobatga olib, ikki asosiy jihatni diqqat markazida tutish zarur.

Birinchisi, o'sish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, atrof-muhit kutadigan o'zgarishlar shaxs rivojlanishining shaxsiy tug'ma jarayonlari bilan asoslanadi.

Ikkinchisi – atrof-muhit sifatida ijtimoiy munosabatlarning asosiy funksiyalari bilan bog'liq bo'ladi. Bu – shaxsning ishonchini ta'minlovchi atrof-muhitning imkoniyati cheklangan shaxsni real vaziyat sifatida qabul qilishi va simpatiya, empatiya, shaxs hayot chizig'i butunligiga ta'sir ko'rsatuvchi kutilmagan hodisalardan himoya, shaxs ehtiyojlariga adaptatsiya, shaxs hayoti uchun muhim bo'lgan bilim, referent guruh, shaxs hamda oiladir. Hayot mana shu prinsiplarning o'zaro ta'siridan tashkil topadi. Imkoniyati cheklanganlikning ilk davrida shaxs o'zi haqida turli yaxshi tajribalarni to'playdi va keyinchalik ular "...odamlar va tevarak-atrofga aniq ishonch bilan harakatlanadi, ularni bu yo'ldan adashtirish oson ish bo'lmaydi". Shundagina ko'rishda nuqsoni bor shaxsda ijtimoiy adaptatsiya va integratsiya adekvat tarzda sodir bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shaxsning jamiyatga qo'shilishi, birinchi navbatda, odamlar bilan sheriklik asosida o'zini rivojlantirish va o'zini oshkor qilish imkoniyati, turmush tarzidagi farqlarni qabul qilish, erkin shaxslarning ishonchli aloqalarini o'rnatish bilan belgilanadi. Shu bilan birga, bu holatda insonning atrofdagi dunyo, boshqa odamlar, umuman, jamiyat bilan muloqotda rivojlanadigan hayotining mazmunli tajribasi katta rol o'ynaydi. Ammo shu bilan birga, to'laqonli hayot insonning nafaqat hayotdan nimanidir kutish imkoniyatini, balki hayotning o'zi undan nimani kutishini ham anglashidan iborat.

Ko'rib chiqilgan normotsentrik va gumanistik paradigmalarda bir-birini istisno qilmaydi va jamiyat tomonidan bir-birini to'ldirish, o'zaro boyitish asosida qabul qilinishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu tadqiqotda biz ko'rishda nuqsoni bor odamlarning jamiyatga integratsiyalashuvining gumanistik paradigmasiga amal qilamiz. Ushbu ishning metodologik asosi ushbu paradigma tamoyillari hisoblanadi:

1. Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarni jamiyatning teng huquqli, mustaqil a'zolari sifatida tan olish; ularga nisbatan o'ziga xos imkoniyatlar yaratish orqali emas, balki ular o'zlarini mehnat va ijtimoiy faoliyatda, muloqotda o'z imkoniyatlarini namoyon qilishlari, spontan harakatlari va psixopoetik tafakkurini amalga oshirish imkoniyatiga ega ekanligini his etish; to'liq hayot va ijtimoiy mavqe, jamiyat oldidagi majburiyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy va individual-shaxsiy qarorlarni qabul qilishga qodir jamiyatning obyekti emas, balki subyekti sifatida tan olish;
2. Imkoniyati cheklanganlikni ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning jamiyatga qo'shilishiga to'sqinlik qiladigan ijtimoiy cheklavlar va to'siqlar tizimi sifatida tushunish;
3. Ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy o'zgarishlarni o'z ichiga olgan dialogik jarayon sifatida integratsiyasini aniqlash: to'siqsiz tabiiy muhitni yaratish, ijtimoiy ongda ko'rishda nuqsoni bor shaxsning ijobiy imijini shakllantirish, ular bilan muloqotda bag'rikenglikni rivojlantirish, ko'rishda nuqsoni bor shaxslar shaxsiyatining adaptatsion-integratsion salohiyatini kashf etish.

Ushbu tamoyillar asosida ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi psixologiyasini o'rganish o'ziga xos modelda amalga oshirildi. Uning asosida asosiy bosqichlar, namuna olish xususiyatlari, tadqiqot metodi va metodikalari aniqlandi.

Xulosa sifatida, gumanistik paradigma fundamental tadqiqotlar, xususan, biz tomonimizdan amalga oshirilgan ilmiy ish sintezi vazifasini bajaradi. Unda kross-dissiplinar yondashuv vakillari, xususan, ijtimoiy-gumanitar fan vakillari institutsionalizatsiya jarayonining siyosiy masalalari, ilmiy-texnik taraqqiyotning ijtimoiy oqibatlari, moddiy va ma'naviy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarda ishtirok etadi. Kross-dissiplinar yondashuv bu muammolarning hammasini gumanizatsiyalashgan sintezini ta'minlashga qaratiladi.

Shunday qilib, gumanistik paradigma gumanizatsiya hodisasini, uning immanent rivojlanishini nazorat qiladi va imkoniyati cheklangan, xususan, ko'rishda nuqsoni bor shaxslarning ijtimoiy moslashuvi, integratsiyasining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyatini o'rganadi. Uning inson-inson munosabatlaridagi o'zaro ta'sirini o'rganib, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning global oqibatlarini tahlil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. World report on disability. Geneva: World Health Organization, 2011. p-325
2. Convention on the Rights of Persons with Disabilities: UN General Assembly resolution A/RES/61/106 of 13 December 2006.
3. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni, 15.10.2020 y., O'RQ-641-son. URL: <https://lex.uz/docs/-5049511>
4. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений. М.: Аспект Пресс, 2001.
5. Реан А.А., Кудашев А.Р., Баранов А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. СПб.: Евразия, 2008. 479 с.
6. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности: формы, механизмы и стратегии. Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1988. 263 с.
7. Солнцева Л.И. Тифлопсихология детства. М.: Полиграф сервис, 2000.
8. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих: учебное пособие. СПб.: КАРО, 2006.
9. Выготский Л.С. Основы дефектологии // Собр. соч.: в 6 т. Т. 5. М.: Педагогика, 1983.
10. Katz L.G. Mothering and teaching: Some significant distinctions // Current Topics in Early Childhood Education. Vol. 3. Norwood, NJ: Ablex, 1980. P. 47-63.
11. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Наука, 1996.
12. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М.: Изд-во Института психотерапии, 2002.
13. Rogers C.R., Dymond R.F. Psychotherapy and Personality Change. Chicago: University of Chicago Press, 1954.
14. Student (Gosset W.S.). The probable error of a mean // 1908. Vol. 6, No. 1. P. 1-25.
15. Oliver M. The Politics of Disablement. London: Macmillan, 1990.

-
- 13.00.00 Pedagogika fanlari
 - 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
 - 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
 - 13.00.03 Maxsus pedagogika
 - 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
 - 13.00.07 Ta'limda menejment
 - 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
 - 07.00.00 Tarix fanlari
 - 19.00.00 Psixologiya fanlari
 - 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
 - 02.00.00 Kimyo fanlari
 - 03.00.00 Biologiya fanlari
 - 09.00.00 Falsafa fanlari
 - 10.00.00 Filologiya fanlari
 - 11.00.00 Geografiya fanlari

AKTABGACHA VA AKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Ashurov

Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov

Musahhih: Alibek Zokirov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №10(2)

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №C-5669363 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toshkent shahar, Yunusobod tumani
19-mavze, 17-uy.